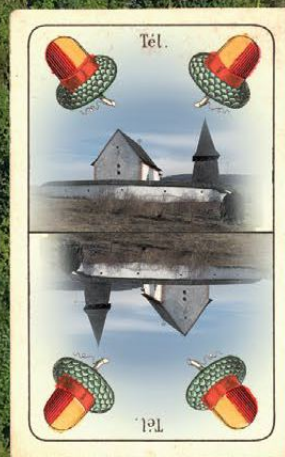
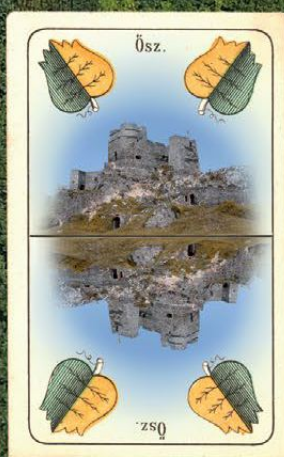
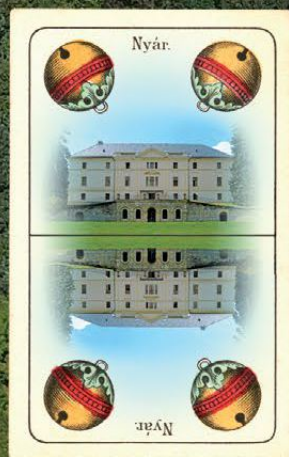
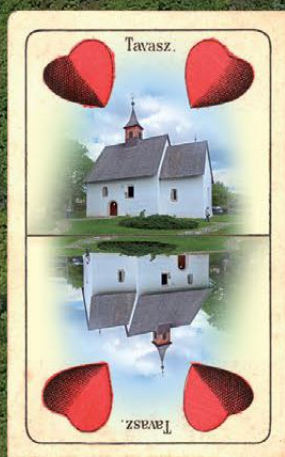

történelem, épített örökség és turizmus

VÁRAK

kastélyok templomok

Évkönyv 2016

ISSN 1786-7150
9 771786 715167

4400

Vöröstorony várának toronyépülete nyugatról
(Fotó: Szabó Tibor)

Sófalvi András

Vöröstorony várai

Az Erdély déli határán tornyosuló Déli-Kárpátok (történelmi szóhasználatban: Erdélyi-havasok) egyik legfontosabb átkelője ősidők óta az Olt folyó szűk völgyszorosán haladt keresztül. A középkorban több vár is ellenőrizte a kereskedelmi forgalmat és próbálta elhárítani ellenséges csapatok betörését a hosszú (több mint 50 km), ám kisebb természetes akadályokkal tagolt szoros erdélyi bejáratánál.

Írott és régészeti-építészettörténeti források alapján a folyóvölgyben haladó útvonal mentén a történelmi határig négy korabeli erősségről vannak ismereteink: Talmács vára, Vöröstorony (mai) vára, az ún. Hasadt-torony és Latorvár. Elpusztult, romos, illetve átalakított formában máig fennmaradt emlékeik múltja még korántsem tisztázott: nem ismerjük pontosan e várak építésének egymáshoz viszonyított időrendjét, sőt a szorosnak nevet adó „vörös torony” mibenlétét is homály fedi.

A Vöröstoronyi-szoros középkori és kora újkori várai Hern Obristen v. Luksenstein 1784-ban készült térképrészletén (Siebenbürgische Grenz Karte gegen der Walachey und Moldau zum Gebrauch des Einzurichtenden Militerischen Separation Cordons – Nagyszebeni Brukenthal Múzeum Könyvtára, jelzet 152, left. szám: 384 H)

Dél-erdélyi várkutatásaim keretében a Vöröstoronyi-szoros középkori erődítményeinek kutatási helyzetkép-felmérésére és a hiteles történeti-régészeti ismeretanyag áttekintésére illetve értékelésére vállalkoztam.

Legkorábban a szoros bejáratával szemben álló Talmács vára (*Landskrone*) tűnik fel az írott dokumentumokban. Az Erdélyi-medencébe érkező folyóvölgyi út megfigyelését, ellenőrzését ellátó, 1370-ben épült Fehér vármegyei királyi vár közvetlenül az erdélyi vajda hatásköre alá tartozott. Várnagyait a 15. század közepéig több oklevél említi. Az oszmán betörések súlyosbodásával az eredeti funkcióját eladni képtelen erősséget V. László lerombolásra ítélte 1453-ban. (Az intézkedésnek nem lett foganatja, derül ki a későbbi forrásokból, ugyanis Hunyadi Mátyás 1489-ben újból elrendelte a vár elbontását.)

Uralkodói szimbólumokat ábrázoló gótikus kályha-csempe töredékei a várban végzett régészeti feltárás során kerültek napvilágra.

Az Olt völgyének közvetlen védelmére és megerősítésre a 14. század végétől vannak írott adatok. 1396-ban említik először Latorvárat és a szorosnak nevet adó Vöröstoronyot. A határvédelem biztosítása mellett mindhárom nevezett erősségnek szerepe volt a kereskedelmi forgalom ellenőrzésében és a harmincad elvámolásában, derül ki Luxemburgi Zsigmond 1419. évi rendeletéből, aki arra utasította az erdélyi vajdát és az alvajdát, illetve Talmácsvár és Latorvár várnagyait, hogy a szászoktól vámot ne szedjenek. A talmácsi vár alá tartozó várak és a szoros védelmének szervezeti átalakítására V. László idejében került sor, az uralkodó, fentebb már idézett rendeletében (1453. február 3.) a hét szász székhez kapcsolta a várakat néhány környező faluval és tartozékaikkal együtt, a stratégiai fontos erődítmények és az útvonal megerősítését, illetve helyreállítását írva elő (a forrásokban *Lothorwar* és *turris Weresthoron*). Az oklevelekben következetesen egyes számban említett Vöröstorony mellé a következő évtizedekben (1469 után) Hunyadi Mátyás támogatásával egy másikat is építettek a szászok, megpróbálva elejét venni az egyre intenzívebbé váló török támadásoknak. Elkészültéről 1487/1488-ban értesülünk, ekkor az oklevelek már két vörös toronyra hivatkoznak (*duae turres rubeas*).

Rövidesen kiderült, mindhiába, ugyanis 1493-ban sem sikerült megállítani az oszmán hadat a Vöröstoronyi-szorosnál, és feltehetően a nagy erejű betörés következtében nyilatkozták 1501-ben a szebeniek, hogy a szoroson átvezető útvonalon bárki szabadon bejöhethet. Az uralkodó háromévi adómentességet biztosított a szebeni szászoknak, elengedve a Szent Márton-napi cenzust, hogy egy újabb tornyot építhessenek a Vöröstorony közelében (*quadam turri non longa a turri Verestorony vocata*). Az építkezésre a szebeni számadáskönyvek tanúsága szerint 1503-ban került sor, a nyári hónapok és a november közti időszakban. A 468 forintba kerülő vállalkozás során építőanyagokra, a várépítésnél tevékenykedők ellátására, fuvarozásra és a mesterek kifizetésére költött a szebeni tanács.

A Vöröstoronyi-szoros középkori erődítéseiről néhány évtizeddel később, 1545-ben Sebastian Münster feljegyezte, hogy a „Vöröstorony a hegyek közt elhelyezkedő nagyon erős vár, egy folyó mellett, ahonnan szűk út nyílik a hegyek közé, és oly módon elzárja az egész országot, hogy senki nem tud behatolni oda...”. A fenti forrásokat olvasva azonnal felötlik a kérdés, hogy melyik fentebb bemutatott erősségre utalhatott a neves kozmográfus? Vegyük sorba a nevezett várak topográfiját, és nézzük, miről tanúskodnak a régészeti kutatások.

A szoroson áthaladó út ellenőrzését és védelmét ellátó várak az Olt jobb partján sorakoztak. A völgy-

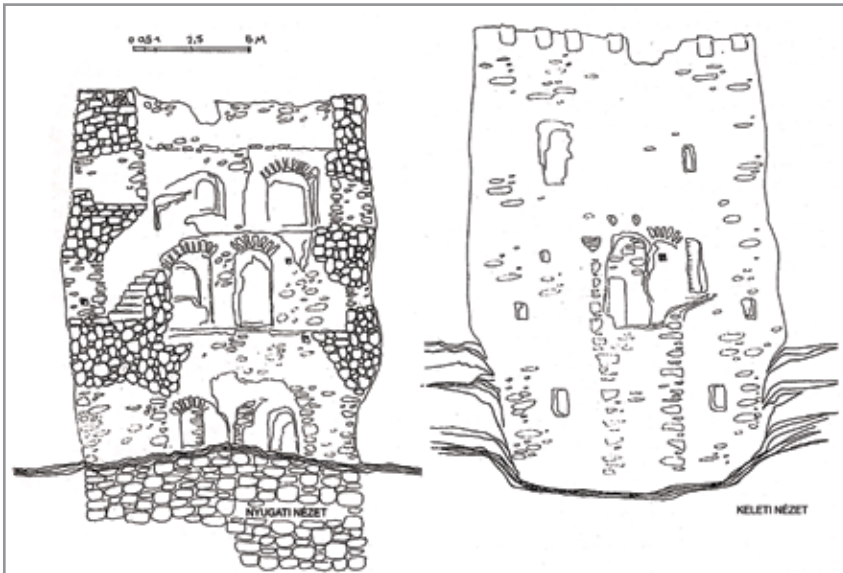

szükülettől délre mintegy tíz kilométerre, a Kislatorpatak (Lotrioara) és az Olt által közrefogott, kúp alakú kiemelkedésre épült a középkori forrásokban Latorvárnak nevezett erősség (később, a 18. századi toponímiában *Csete Dominschor* néven fordul elő). Formai jellemzőit illetően alapvető információk hiányával szembesülünk, ugyanis a vár kőbányászat áldozata lett az 1970–1980-as években. Egy olyan előretolt állomása lehetett a határvédelemnek, ahonnan elsődlegesen tájékozódni lehetett az Olt szorosán felvonuló és a határvidéken tartózkodó ellenségről, feltartóztatva azt a hír továbbításáig és a hatékony országvédelem megszervezéséig. A vár elnevezése is utal annak funkciójára: a rablók és portyázó csapatok felderítése, védelme ellen épült a kisméretű vár. A névadás nem a véletlen műve, jóval délebbre, az Olt legnagyobb mellékfolyója, a Lator-folyó neve is arról

A talmácsi vár dombjának magaslata délről (Fotó: Sófalvi András)

A Latorvárat egykor hordozó hegycsúcs északról (Fotó: Szabó Tibor)

A Hasadt-torony belső és külső falszövet ábrázolása (Crişan Emil rajza, közlése: Beşliu 1999)

A Hasadt-torony keletről (Fotó: Sófalvi András)

A Hasadt-tornyot övező külső fal északi részlete (Fotó: Sófalvi András)

tanúskodik, hogy az országhatáron túli, hegyekkel és erdőkkel borított terület a rablók és a persona non grata-k hazája volt (a fogalom a latin *latro*, *latronis* = 'rabló' származéka, ebből alakultak ki, részben magyar közvetítéssel, a Lotru/Latorița/Lotrișor elnevezések is). Előfordult, hogy a Lator-folyó völgyén jelentősebb Erdély ellen támadó hadsereg is felvult, és átkelve a Tatár-hágón (1678 m) a Nagy Hava-si Úton ért az Erdélyi-medencébe, mint ahogyan ez 1479-ben, a kenyérmezei ütközet előtt történt.

Az Oltba szakadó Meggyes-patak torkolatától délre, közvetlenül a folyó partján magasodik a hagyományokban *Halbesturm* vagy Hasadt-torony néven ismert várom impozáns alakja (román megnevezése Turnul Spart, innen a Törttorony tükörfordítás), melyet a régi katonai térképek *Alter Roth Thurn*-ként jelöltek. A torony nyugati oldalán haladt a régi országút, a völgyzáró fal maradványai ma is felismerhetők a hegyoldalban. A kör alaprajzú, függőlegesen kettéhasadt építmény átmérője kb. 15 m, mai magassága eléri a 17 métert (falazata 2,5–4 m vastagságú). Érdekes módon a toronynak a keleti, a folyóhoz közelebb eső tömbje maradt fenn. Belső metszete alapján az üledékes kőzetből, kevés téglával vegyesen rakott toronynak négy szintje volt, magas, kifelé erőteljesen elszűkülő lőrésfülkékkel. Az északi oldalon a második és a harmadik szinteket összekötő, falvastagságban épült téglalépcső maradványai láthatóak, a torony emeleti bejárata állítólag a déli oldalon volt. A legfelső szint külső falsíkján téglából rakott téglakon-zolok nyomai ismerhetők fel. A torony falszövetének külső, keleti oldalán jól látható az ezirányú völgyzáró fal csorbázata, melynek gyilokjáróját a torony második emeletéről lehetett megközelíteni.

A Hasadt-torony körül először 1991-ben került sor régészeti feltárássra, viszont a folyóvíz és az építmény mellett haladó műút miatt csak részleges megfigyelésekre volt lehetőség. Ráadásul a torony nyugati, kidőlt részének földalatti maradványait és alapozását egy 19. század eleji kőépület (őrház) jelentősen megrongálta. A kutatás során felszínre került a toronyépítmény nagy kőtömbökből rakott alapozása, egy kövezett út részlete, felszínén mázas kerámiával, valamint egy égszréteggel. 2015-ben, a Vöröstoronyi-szoroson áthaladó nemzetközi út szélesítésének – melynek révén egyre veszélyeztetettebb állapotba kerül a műemlék – munkálatai folyamán újabb régészeti asszisztenciára került sor (mindkét feltárást a Nagyszebeni Brukenthal Múzeum munkatársai végezték). A romos toronyépület nyugati oldalán napvilágra került a kidőlt toronyfalazat impozáns maradványa, felületén fehérre meszelt vakolatnyomokkal, illetve feketére kihúzott ablak/lőrészegélyekkel. A torony omladéka alól, illetve közül két szakállas (?) puskacső, illetve egy 18. századi bronzkanna került elő. Mindemellett kiderült, hogy a tornyot egy külső fal is övezte. A 0,90 m szélességű, a tornyot kör alakban övező fal a délke-

leti oldalon 12 m-re, az északi oldalon 8 m-re (a szerző helyszíni mérései) haladt attól, ennek értelmében az ismert épületegyüttes toronyvárnak tekinthető. A torony építőanyagával nagyjából azonos külső falnak felmenő szakasza is megmaradt az északi oldalon, a falon kívül pedig egy kővel kirakott kút/ciszterna maradványa is előbukkant.

A régészeti kutatások nem szolgáltatottak keltezési adatokat a toronyvár (és a völgyzáró fal) építésére nézve. A torony ma is álló tömbjének kiképzése, a lőréses jellege és formája korabeli analógiák alapján a késő középkorra tehető, és valószínű, hogy a 15. században már elkészült (a datálás kérdésében természetesen nem zárható ki teljesen a következő század eleje sem). Mivel a Bojca település déli szélén magasodó, napjainkban Vöröstorony váraként ismert épületegyüttes régészeti kutatása csak korlátozott mértékben valósult meg (ld. alább), a Hasadt-torony építéstörténete az írott források és az építészeti–régészeti adatok tanúvallomása alapján nem rekonstruálható egyértelműen. Az viszont elég biztosnak látszik, hogy a középkor embere nem a későbbiekben Hasadt-toronyként ismert építményről nevezte el a szorost, azaz nem ez volt a Vörös torony. Noha az archeológiai kutatások nem eredményeztek e tekintetben mérvadó információkat, elképzelhető, hogy a mai országút alatt lappanganak egy téglából épült vagy legalábbis megjelenésében vörösnek látszó torony maradványai, mely mellé később, azaz a 15. század második felében épült fel a második, ma is látható toronyépület. Mindenesetre stratégiai szempontból elég hátrányos pozícióban helyezkedik el a közvetlenül a folyópartra emelt Hasadt-torony, ugyanis a terep természetes adottságaiból kifolyólag a mellette haladó középkori út szintje a védőmű külső járószintje fölé magasodott. A komplex, torony (toronyok)–külső védőfal–útzáró fal együttesének részleges pusztulása a 15. század végén, vagy a következő század elején következhetett be, és feltehetően felrobbantották (a későbbi leletek a további omlások idején kerülhettek megtalálási helyükre). Nem valószínű, hogy egy nagyobb árvíz (pl. az 1533-as természeti katasztrófa) tette volna tönkre a masszív tornyot, ugyanis a víznyomásnak erőteljesebben kitett keleti oldalfal több évszázaddal túlélte az eseményt.

Az Olt szoros erdélyi bejárata mellé, egy magas teraszra épült Vöröstorony épületegyüttese a 19. század második felének építkezései során nyerte el mai képét. A vár uralkodó eleme egy négyszögletes alaprajzú, aktuális formájában ötszintes, kőből épült, vörösre festett toronyépület (oldalhossza 14 m, magassága több mint 15 m, falvastagsága 1,50–1,20 ? m). Az emeleteket eredetileg minden oldalon öt, kifelé erőteljesen szűkülő lőrés törte át (nyílásméretük: belső 0,75x0,75 m, külső 0,65x0,15 m), a szintek közt belső falépcsők biztosították a közlekedést. G. M. Visconti olasz hadmérnök 17–18. század fordulóján végzett

felmérésén a toronyhoz patkó alakban kapcsolódó külső fal látható, belső udvarral. A várat rövidesen átalakították, egy 1723-ban készült látképen a sűrű lőrésekkel áttört toronyépítmény felső szintjét lőréses mellvéd koronázza; külső védvonala szabályos négyszögű lőréses fal, sarkain kisméretű védőtornyokkal. Az épületegyüttest gyilkjárós védőfal kötötte össze az alsó toronnyal, mely alatt közvetlenül haladt át az országút. A központi tornyot övező, csillag alakú vé-

A Hasadt-torony délről, mellette az órház maradványa, alatta pedig a kidőlt toronyfal (Fotó: Sófalvi András)

A Hasadt-torony kidőlt nyugati faltömbje délről (Fotó: Sófalvi András)

Vöröstorony vára
Rohbock Ludwig
19. századi metszetén

dőfal és árok 1739-ben vagy ezt követően épült. Az útzáró torony szintén nem korábbi ennél, ugyanis a korábbi látképen még nem a mai, csonkagúla alakú, védőpártázatos úttellenőrző torony szerepel.

Az erődítményben 1989-ben folytak szondázó régészeti ásatások, a négyszögű torony, a magaslat peremén álló hatszögű torony, az útzáró torony, valamint a csillag alakú védőfal külső oldalán. Megállapítást nyert, hogy a vár legkorábbi része a nagyméretű torony, melynek nincsen előzménye, és a kiegészítő jellegű védőművek később épültek. A feltárás során felszínre került, „főként 18. századi leletek” véleményem szerint a korabeli nagyszabású átalakításokat és a vár intenzív használatát jelzik. Az analógiák alapján hipotetikusan a 14. századra keltezett toronyépület építését jelző korabeli leletek hiányát az ásatók a vár többrendbeli kitakarításával magyarázták. A leírások és a régészeti metszetrajok viszont nem támasztják alá ezt az érvelést, ugyanis a vár területén tetemes rétegződés jött létre az évszázadok folyamán. A ki nem selejtezett, szórványos jellegű középkori leletek perdöntőek lehetnek a torony(vár) középkori periódusának pontosabb keltezésében. Noha a legkorábbi térképi ábrázolások a délebbre álló Hasadt-tornyot illetik a „Régi Vöröstorony” megnevezéssel, nem kizárt, hogy a szoros névadó vára mindig is a mai Vöröstoronnyal volt azonos; ennek középkori régészeti leletei egyelőre lappanganak. Amennyiben mégis valós hagyományt közvetítenek a térképek, a szoros erdélyi bejáratához 1503-ban építettek toronyvárat a szebeniek, melyet a következő években egyszerűen *Turris* néven említettek a források (várnagya 1509-ben János deák volt) és később lett belőle Vöröstorony.

A Vöröstoronyi-szoros középkori védelmi rendszerét elemző áttekintésünk rávilágított arra, hogy az Erdélyi-havasokat középen átvágó folyóvölgyi útvonal

mentén mélységében tagolták a határ védelmét, több olyan erősséget építve a 14–16. század folyamán, melyek kezdetben a talmácsi vár igazgatása alá tartoztak. A 'vörös torony' kilétének feltárásához viszont további régészeti kutatások szükségesek, amennyiben lesz erre lehetőség a várakkal már alig számoló útvonal-modernizáció műemlékromboló világában. ♡

(A kutatás ideje alatt a szerző Bolyai János Kutatási Ösztöndíjban részesült.)

TÁJÉKOZTATÓ IRODALOM:

CANTACUZINO, GHEORGHE I. – RĂDULESCU, VENERA: *Cercetări arheologice la cetatea Turnul Roșu (Boița, orașul Tâlmăciu, jud. Sibiu). Cercetări Arheologice 10 (1997). 291–314.*

KARCZAG ÁKOS – SZABÓ TIBOR: *Erdély, Partium és a Bánság erődített helyei. Várak, várkastélyok, városfalak, templomvárak, barlangvárak, sáncok, erődítmények a honfoglalástól a 19. század végéig. Második, bővített kiadás. Budapest. 2012.*

MUNTEANU-BEȘLIU, PETRE: *Fortificații medievale de la Tâlmăciu și Turnul Spart. Raport arheologic preliminar. Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice 10. (1999). nr. 1–4. 47–59.*

NÄGLER, THOMAS – MUNTEANU-BEȘLIU, PETRE: *Reperatoriul fortificațiilor medievale din piatră aflate în partea centrală sudică a Transilvaniei (secolele XIII–XVI). In: In memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizației românești în context European. Coord.: Marcu-Istrate, Daniela – Istrate, Anghel – Gaiu, Corneliu. Cluj-Napoca. 2003. 387–405.*

POPA, RADU: *Burgen und Festungen in den Pässen der Südkarpaten. IBI Bulletin 41. 1983. 100–110.*

URDUZIA, CLAUDIA: *Turnul Spart (Boița, oraș Tâlmăciu, jud. Sibiu). In: Cronica cercetărilor arheologice din România – Campania 2015. Red.: Iosipescu, Raluca – Șerban, Ruxandra. București. 2016. 123–124., 423.*

Vöröstorony vára az 1720-as években (Forrás: ÖStA KA Kartensammlung Inland C VI 03)

